

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ**

**Опорний конспект лекцій з дисципліни  
"РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ"**

**Укладач:**  
к.е.н., доц., доцент кафедри  
менеджменту та публічного управління  
Дудкіна О.П.

:

## Тема 1. Теоретико-методологічні основи економіки регіону

1. Поняття “регіону” у регіональних дослідженнях. Основні характеристики регіону.
2. Методологічні основи вивчення регіональної економіки.
3. Типологія регіонів. Показники типології регіонів.
4. Діюча система соціально-економічного та адміністративно-територіального районування.
5. Сутність поняття “економіка регіону”. Регіональна цілісність та економічна самостійність регіону.
6. Структура економіки регіону.
7. Визначення місця регіону в національній економіці. Рівень економічного і соціального розвитку регіону.
8. Поняття спеціалізації та комплексності соціально-економічного розвитку регіону.

У соціально-економічній науковій літературі існує два підходи до визначення поняття і дослідження регіону:

- економіко-географічний (за якими критеріями виділення регіону є відповідна територія з певним природо ресурсним забезпеченням, виробнича система і наявність економічних зв'язків у вигляді доцільного обміну товарами і послугами);

- відтворювальний (за якими критеріями виділення регіону є не лише територіально-господарський комплекс, розміщений на певній території, а й територіальне об'єднання людей, що проживають на цій території).

Найповнішим є визначення регіону, що ґрунтується на другому підході. За ним, **регіон** – це частина території держави, виділена за сукупністю природно-географічних, економічних, соціальних, екологічних та інших ознак в адміністративно-територіальну одиницю, діяльність котрої свідомо направляється і координується для досягнення цілей суспільного розвитку. Це частина території держави, яка характеризується своєю триєдністю “території – виробничо-господарської системи – населення”, стійким територіальним поєднанням природоресурсних, економічних і соціальних складових.

Згідно Концепції державної регіональної політики України первинними регіонами є АР Крим, 24 адміністративно-територіальні області, міста Київ та Севастополь.

В процесі вивчення теми слухачі магістратури повинні уявити основні системні функції, які виконує регіон, а саме: внутрішню, зовнішню та експортну. Для цього слід зосередити увагу студентів на методологічних основах вивчення регіону; на загальнонаукових принципах дослідження регіону (а саме: полікомпонентності, цілісності, ієрархічності, динамічності, об'єктивності, соціальної та екологічної спрямованості); ознайомленні з основними методами досліджень, що використовуються у регіоналістиці.

Для вивчення теми слухачі магістратури повинні засвоїти сутність типології регіонів, тобто, розподілу і групування регіонів за певними показниками з метою порівняльного вивчення визначальних ознак, функцій, відносин, рівнів організації регіонів та вироблення спеціальних механізмів регулювання їх розвитку.

Типологія регіонів може здійснюватись за такими показниками (критеріями): географічне положення (розташування); кліматичні умови; наявність природних ресурсів; рівень економічного і соціального розвитку; структура господарства; ступінь розвитку виробничої та соціальної інфраструктури; екологічний стан регіону; етнічний склад населення; історичні особливості розвитку; демографічна ситуація в регіоні; соціально-психологічний клімат тощо.

Зокрема, за критерієм динамічності розвитку вичленовуються динамічні та депресивні (проблемні) регіони; за територіальним розташуванням – внутрішні та прикордонні регіони; за критерієм демографічної місткості – регіони, які мають значний резерв території для розміщення додаткового населення, регіони, демографічна місткість яких є близькою до наявної чисельності населення в них, та перенаселені регіони; за критерієм вторинності територіального поділу розрізняють базові (первинні) регіони; регіони, що утворились як об'єднання декількох діючих адміністративно-територіальних одиниць (Єврорегіони, транскордонні регіони, економічні райони), а також регіони, що утворились як частини діючих адміністративно-територіальних одиниць (ВЕЗ, технопарки, курортполіси тощо).

Особливу увагу слід зосередити на вивченні критеріїв виділення, особливостей розвитку та механізмів державної підтримки депресивних регіонів.

При ознайомленні з діючою в Україні системою соціально-економічного та адміністративного районування слухачі магістратури повинні вивчити основні принципи економічного районування, а також пропонувані у сучасних наукових дослідженнях напрями і завдання удосконалення існуючого економічного і адміністративного поділу.

При вивченні даної теми слухачі магістратури повинні уявити сутність поняття “економіка регіону”, яка розглядається як інтегрований об'єкт наукових досліджень і, одночасно, практики здійснення регіональних соціально-економічних процесів. Економіка регіону – це система суспільних соціально-економічних відносин з приводу забезпечення відтворювальних процесів у межах конкретної території.

Економіці регіону притаманні наступні риси: регіональної цілісності, системності, економічної самостійності, сталості розвитку, поліструктурності, соціальної орієнтованості, саморозвитку і керованості, які дозволяють визначити економіку регіону як інтегрований об'єкт пізнання.

Економіка регіону розглядається як складна система, що характеризується багаторівневою і різноаспектною структурою. Зокрема, студенти повинні вміти аналізувати наступні види структур регіональної економіки: галузеву, функціонально-речову, економічну, інституціонально-

секторну, територіальну. Аналіз структури економіки регіону кладеться в основу визначення пріоритетів та завдань структурної політики регіону, а також розробки та реалізації відповідних регіональних програм структурної перебудови економіки регіону.

Особливо слід наголосити на умінні слухачів магістратури вичленовувати місце регіону в національній економіці, визначати вклад регіону у народногосподарські результати (застосовуючи при цьому систему методів і показників, таких як питома вага регіону у ВВП країни, сумарній валовій доданій вартості, обсягах випуску найважливіших видів товарів і послуг по національній економіці в цілому тощо), а також пропонувати екстенсивні та інтенсивні шляхи підвищення вкладу регіону у народногосподарські результати.

Поняття вкладу регіону у народногосподарські результати тісно пов'язане із визначенням рівня соціально-економічного розвитку регіону. Під рівнем соціально-економічного розвитку регіону слід розуміти ступінь розвитку продуктивних сил регіону і ступінь задоволення потреб населення регіону при умові забезпечення сталого екологічного розвитку території.

Для визначення рівня соціально-економічного розвитку регіону слухачам магістратури слід застосовувати систему методів, а саме: метод порівняння, індексний метод (на основі розрахунку зведеного індексу регіонального розвитку), елементи факторних моделей (на основі кореляційного та регресійного аналізу), а також метод розрахунку макроекономічних та макроструктурних показників (обсягів ВВП, ВДВ на душу населення регіону, а також індексу людського розвитку регіону).

Основними характеристиками, що визначають місце регіону в системі вищого порядку, є категорії “спеціалізації” та “комплексності” соціально-економічного розвитку регіону.

Спеціалізація регіону визначається переважаючим розвитком у регіоні тих галузей, які мають найсприятливіші економічні, природні, історичні умови на території регіону, і визначають місце регіону в загальнодержавному поділі праці. Виходячи з того, що спеціалізація регіону характеризується його міжрегіональними економічними зв'язками, студенти повинні володіти методиками її визначення за двома критеріями (товарності і зосередження виробництва).

На відміну від спеціалізації, поняття комплексності соціально-економічного розвитку регіону розглядається як забезпечення довгострокових стійких пропорцій між розвитком на території всіх галузей і сфер економіки регіону, між перебігом економічних, соціальних та екологічних процесів на основі ефективного використання соціально-економічного потенціалу регіону, а також удосконалення структури господарства регіону. Студенти також повинні володіти основними методиками визначення рівня комплексності соціально-економічного розвитку регіону. Зокрема, в найбільш узагальненій формі рівень комплексності розвитку регіону можна визначити як відношення регіонального продукту, спожитого в межах регіону, до обсягу виробленого регіонального продукту в цілому.

## Тема 2. Формування і використання соціально-економічного потенціалу регіону

1. Сутність поняття “Соціально-економічний потенціал регіону”: його основні складові.
2. Природоресурсний потенціал регіону.
3. Виробничий (економічний) потенціал регіону.
4. Трудоресурсний потенціал регіону: його структурні характеристики.
5. Науково-технічний (інноваційний) потенціал регіону.
6. Інфраструктурний потенціал регіону: його склад та особливості використання.
7. Економіко-географічне положення регіону та рівень природо-господарського використання території.

Стан та перспективи соціально-економічного розвитку регіону обумовлюються наявним соціально-економічним потенціалом регіону та можливостями його використання.

Основою вивчення даної теми є розгляд різноманітних наукових підходів до визначення категорії “потенціал” і розуміння соціально-економічного потенціалу регіону як сукупної здатності економіки конкретної території (регіону, адміністративно-територіальної одиниці), її галузей і сфер господарювання здійснювати соціально-економічну діяльність, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання за умов сталого екологічного розвитку.

З огляду на це, слухачі магістратури повинні вміти аналізувати основні складові соціально-економічного потенціалу регіону: природо-ресурсний, економічний (виробничий), трудоресурсний, науково-технічний, інфраструктурний потенціал регіону.

Для характеристики природо-ресурсного потенціалу регіону використовується:

- коефіцієнт щільності територіального розташування природних ресурсів, який розраховується як відношення площі регіону, зайнятої певним видом ресурсу, до загальної площі регіону;
- коефіцієнт концентрації природних ресурсів – як відношення частки запасу природного ресурсу регіону в загальному запасі цього ресурсу по країні до частки площі території регіону в загальній площі країни;
- показники потенціалів окремих родовищ природних ресурсів регіону у натуральному і вартісному виразі;
- показники рекреаційної, екологічної місткості території та ін.

Оцінка трудоресурсного потенціалу регіону як основного фактора регіонального виробництва і, одночасно, як результату досягнення відповідного рівня соціально-економічного розвитку території, передбачає:

- вивчення його кількісних ознак за допомогою показників чисельності та статевовікової структури населення, показників природного та механічного руху населення, чисельності та структури зайнятих, рівня та структури безробіття, навантаження на одне вакантне робоче місце тощо;

- аналіз його якісних ознак за допомогою вивчення демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, освітніх, соціальних, морально-психологічних та інших характеристик;
- розрахунок показників щільності населення регіону;
- дослідження системи розселення та особливостей поселенської політики регіону.

Оцінка виробничого (економічного) потенціалу регіону здійснюється за кількісними і якісними показниками наявності та використання основних виробничих фондів регіону, такими як: вартість основних виробничих фондів, їх розподіл за формами власності, організаційними формами діяльності та галузевим підпорядкуванням; виробничі потужності, ступінь завантаженості виробничих потужностей, рівень забезпеченості виробництва матеріальними, енергетичними та сировинними ресурсами; рівень фізичного та морального зносу основних виробничих фондів; показники технічного переоснащення, реконструкції та інноваційного оновлення основних виробничих фондів регіону.

Для аналізу формування та використання інноваційного потенціалу регіону використовуються показники: кількість наукових, науково-освітніх закладів, установ, що займаються НДДКР у регіоні, рівень їх матеріально-технічного забезпечення, чисельність наукових працівників (наукового персоналу, в т.ч. з науковими ступенями) всього і на 10 тис. чол., зайнятих в економіці; чисельність винахідників та раціоналізаторів на 10 тис. чол. зайнятих в економіці; обсяги фінансування НД і ДКР замовниками України та іноземними замовниками; кількість отриманих охоронних документів (патентів); обсяги фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень; кількість підприємств, які займаються інноваційною діяльністю; обсяги їх витрат на інноваційну діяльність; кількість та структура закладів інноваційної інфраструктури у регіоні.

У результаті вивчення даної теми слухачі магістратури повинні вміти застосовувати методики аналізу та оцінки інфраструктурного потенціалу регіону в розрізі елементів виробничої (технічної, інженерної, транспортної), соціальної, ринкової, екологічної інфраструктури. Розвиток Інфраструктурного потенціалу регіону розглядається як основна умова забезпечення комфортного життєвого середовища населення регіону, безперервного процесу регіонального виробництва та підтримки перебігу ринкових регіональних процесів.

Основними показниками, які характеризують інфраструктурний потенціалу регіону є: інфраструктурна ємність регіону; наявність, структура та потужність закладів інфраструктури регіону; територіальна щільність інфраструктурних об'єктів та радіус обслуговування ними населення; показники фактичного та нормативного рівня забезпеченості населення регіону закладами та об'єктами різних видів інфраструктури та ін.

При вивченні даної теми слухачі магістратури повинні знати, що в залежності від економіко-географічного положення регіону, наявного соціально-економічного потенціалу регіону та можливостей його застосування,

відмічаються значні відмінності в природно-господарському використанні території.

Для аналізу природно-господарського використання території регіону розраховуються показники: густоти населення регіону, сільськогосподарської освоєності, лісистості території, частки урбанізованих та індустріальних територій, щільності основних виробничих фондів за галузями на території регіону, щільності транспортних мереж, показники різних видів антропогенного навантаження на територію регіону.

Розрахунок наведених показників дає можливість визначити взаємозв'язок між рівнем залучення території регіону у господарський оборот і наявним соціально-економічним потенціалом; між ступенем концентрації господарської діяльності у регіоні і рівнем навантаження на навколишнє середовище; а також обґрунтувати напрямки управлінського впливу на забезпечення сталого збалансованого комплексного розвитку території.

### **Тема 3. Основи державної регіональної політики**

1. Сутність, види та еволюція державної регіональної політики.
2. Цілі, принципи та завдання державної регіональної політики.
3. Об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики.
4. Концепція державної регіональної політики України: пріоритети, механізми та етапи реалізації.

Державна регіональна політика посідає особливе місце в системі інструментів державного управління соціально-економічними процесами. Необхідність розробки і реалізації регіональної політики держави, посилення її ролі в управлінні суспільно-політичним та соціально-економічним життям держави зумовлені певними чинниками, а саме потребою :

- врахування геополітичної, територіальної диференціації окремих частин території держави; відмінностей в соціально-економічному потенціалі регіонів; специфіки історичного та етно-культурного розвитку окремих адміністративно-територіальних формувань з метою максимального врахування ресурсних особливостей та можливостей окремих регіонів у реалізації стратегії розвитку національної економіки;
- оптимізації територіальної структури економіки, формування повноцінних, самодостатніх в забезпеченні відповідного рівня соціально-економічного розвитку регіонів, організації ефективних кооперованих внутрірегіональних та міжрегіональних зв'язків;
- удосконалення територіальної організації влади в Україні та впорядкування її адміністративно-територіального устрою. В даному контексті регіональна політика України повинна кореспондуватись з напрямами та завданнями адміністративно-територіальної реформи;

- врахування зовнішніх процесів регіоналізації, що відбуваються в Європі; адже бажання України приєднатись до Європейської спільноти вимагає адекватних дій стосовно питань регіонального устрою і держави, і влади;
- зосередження уваги на врахуванні впливу на соціально-економічний розвиток України процесів глобалізації світових економічних відносин, пріоритетності інноваційного шляху розвитку, інформатизації суспільного розвитку та загострення міжнародної конкуренції.

Відповідно до Концепції державної регіональної політики України **державна регіональна політика** – складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язана із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним і соціальним розвитком України та її регіонів.

Закон України "Про засади державної регіональної політики" (2015р.) визначає **державну регіональну політику України** як – сукупність цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності.

### ***Види державної регіональної політики:***

1. Регіональна політика держави, що проявляється через здійснення системи заходів у сфері політичній, економічній, соціальній, науково-технічній, екологічній, демографічній, гуманітарній, національній, яка враховує особливості кожного регіону. Це є сукупність дій держави, спрямованих на зменшення диференціації у рівнях розвитку регіонів, на ефективне використання регіональних ресурсів і можливостей, створення умов для підвищення ефективності діяльності регіонів. Це вид політики, який спрямований на досягнення загальнодержавних інтересів з урахуванням специфіки територій (регіонів), і впроваджується центральними органами виконавчої влади.

2. Внутрішня політика регіонів, яка здійснюється органами управління регіоном самостійно з урахуванням загальнодержавних інтересів. Внутрішня політика регіонів спрямована на використання соціально-економічного потенціалу території для підвищення рівня та якості життя населення, удосконалення структури регіональної економіки, поліпшення економічного стану, розвитку соціальної інфраструктури, сприяння розвитку підприємства та економічному зростанню в регіоні, і реалізується місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Розробка та реалізація державної регіональної політики ґрунтується на дотриманні системи наукових підходів, нормативно-правових засад та



принципів. Зокрема, виділяють такі **принципи формування державної регіональної політики**:

- принцип легітимності (Конституційності, законності) – тобто розробки регіональної політики з урахуванням основних норм вітчизняного правового поля, а також з урахуванням тенденцій у світовому та Європейському законодавстві;
- принцип унітарності – забезпечення територіальної цілісності, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, фінансово-бюджетної, податкової, митної системи;
- поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізації загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- принцип субсидіарності – максимального наближення громадських і державних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування та державними органами, до безпосередніх споживачів. (Передбачає гармонійний розподіл повноважень між рівнями і органами влади);
- диференційованості надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;
- системності – тобто забезпечення комплексного підходу у вирішенні питань збалансування державних, регіональних і місцевих пріоритетів, створенні вичерпної інфраструктури, механізмів узгодження і координації;
- принцип партнерства – який реалізується через налагодження співпраці між органами виконавчої влади різного рівня, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, бізнесовими структурами у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

**Об'єктами державної регіональної політики України** є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм держави (та економічним районуванням України). Відповідно до діючого адміністративно-територіального устрою України об'єктами державної регіональної політики є Автономна Республіка Крим, 24 адміністративно-територіальні області, міста Київ та Севастополь.

**Суб'єктами державної регіональної політики** виступають центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції вирішують завдання, пов'язані з економічним та соціальним розвитком території.

**Метою державної регіональної політики** є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дійовості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Основні завдання державної регіональної політики України:

- запровадження оцінки та аналізу внутрішнього соціально-економічного потенціалу кожного регіону, вироблення комплексних правових, організаційних, економічних та інших механізмів його ефективного використання;
- здійснення на інноваційній основі структурної перебудови економіки регіонів з урахуванням особливостей їх потенціалу;
- поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку регіонів та соціального забезпечення громадян;
- широкий розвиток підприємництва як головного фактора соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;
- зміцнення економічної інтеграції з використанням переваг територіального поділу і кооперації праці, що є одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках;
- забезпечення здатності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно і відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку територій;
- удосконалення міжбюджетних відносин, вироблення чітких критеріїв і ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку територій; забезпечення фінансової самодостатності регіонів; та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;
- досягнення продуктивної зайнятості населення, стабілізації та поліпшення демографічної ситуації в державі;
- вдосконалення системи охорони довкілля, вироблення механізмів екологічної політики;
- налагодження міжнародного співробітництва у сфері регіональної політики, наближення національного законодавства до норм і стандартів ЄС; а також розвитку транскордонного співробітництва як дійового заходу (вирішення) зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем;
- підвищення ефективності механізму взаємодії центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою узгодження інтересів загальнодержавного і регіонального розвитку;
- розв'язання соціально-економічних проблем регіонів шляхом реалізації державного механізму стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів та депресивних територій;
- створення умов для подолання істотних відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів через децентралізацію, деконцентрацію та розмежування владних повноважень центральних і місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування;
- підвищення дієвості управлінських рішень, реалізація нових управлінських стратегій регіонального розвитку.

#### **Тема 4. Регіональна політика України в умовах глобалізації та європейської інтеграції**

1. Екзогенні фактори впливу на формування державної регіональної політики України в нових геополітичних умовах.
2. Глобалізація і регіоналізація. Основні типи та моделі регіоналізації.
3. Трансформація державної регіональної політики України в умовах глобалізації.
4. Концепція регіональної політики ЄС та статус регіонів у Євросоюзі.
5. Міжрегіональне та транскордонне співробітництво в системі Європейської інтеграції.
6. Розширення Євросоюзу та нові завдання державної регіональної політики України

Формування сучасної державної регіональної політики України повинно ґрунтуватись на врахуванні системи факторів впливу світового масштабу та факторів європейського рівня .

До факторів впливу *світового масштабу* відносять: глобалізацію світових економічних відносин; інформатизацію суспільства; прискорений розвиток інноваційних процесів; міжнародну конкуренцію.

До *факторів впливу європейського рівня* на формування державної регіональної політики України відносять: запровадження процесу європейської регіоналізації, започаткованого прийняттям у 1957 р. Римського договору про утворення Європейського економічного співробітництва (ЄЕС); розширення Євросоюзу зокрема за рахунок нових країн Центральної і Східної Європи; активізацію міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

Зокрема, регіоналізація як один з основних чинників формування державної регіональної політики розглядається з позицій економічних та інституційних змін в суспільному розвитку.

Регіоналізація розглядається як спосіб організації регіонального управління, адже регіональний розвиток є не лише прерогативою регіональних, але й усіх державних органів влади різних рівнів управління; регіоналізація передбачає такі відносини між органам влади, які б ґрунтувались на адекватному поділі повноважень та співпраці, оскільки є багато сфер державної та регіональної політики, які не можуть належати виключно до компетенції одного рівня. Наприклад - сфери освіти, охорони здоров'я, де мають відповідні повноваження та вплив, і органи центрального, і регіонального рівня влади.

Проте, згідно з вимогами і процесами інституційних реформ в результаті регіоналізації не повинна послаблюватись роль місцевого самоврядування, роль базових територіальних громад як рівня, що найбільш наближений до населення, до його потреб.

Розглядаючи регіоналізацію як економічний процес та інституціональну зміну, можна виділити такі типи (моделі) регіоналізації:

1. *Адміністративна регіоналізація*, яка полягає в тому, органи регіональної влади підпорядковані центральному уряду і відповідають за загальний розвиток, а також за економічний розвиток, покладаючись на місцеві

громади і на специфічні інструменти політики регіонального розвитку (застосовується в Португалії, Греції, Болгарії, Естонії, Литві, Словаччині, Словенії).

2. *Регіоналізація через існуючі місцеві органи влади* – здійснюється через існуючі органи місцевого самоврядування і характеризуються розширенням спектра повноважень цих органів з метою підтримки регіонального розвитку спільно з центральним урядом, при цьому використовуються нові форми співробітництва між існуючими органами влади. (Характерна для Данії, Фінляндії, Ірландії, Румунії, Угорщини).

3. *Регіональна децентралізація* - передбачає створення нового рівня самоврядування, однак це не впливає на унітарну структуру держави; такий рівень наділяється конкретними власними або делегованими повноваженнями, має виборчі органи, свій бюджет; головною перевагою цього типу є підтримка регіонального розвитку різними шляхами. (Застосовується у Франції; Швеції; Польщі, Чехії).

4. *Регіональна автономія (політична регіоналізація)* полягає в тому, що регіональна влада дістає повноваження, які є вищими, ніж це властиве регіональній децентралізації і регламентовані Конституцією. Вона передбачає і передачу законодавчих повноважень, і широкі управлінські повноваження. (Застосовується в Іспанії, Бельгії).

5. *Регіоналізація через федеральні утворення* полягає в тому, що федеральні одиниці можуть перебрати на себе економічні функції, які відображені у загальній політиці регіонального розвитку, і формувати економічну основу для федеральної структури держави. (Характерна для Швейцарії; Німеччини; Австрії).

На вибір тієї чи іншої моделі регіоналізації можуть впливати різноманітні фактори, наприклад, стан місцевого самоврядування, необхідність забезпечення єдності держави, необхідність знайти компроміс для пом'якшення етнічних конфліктів тощо.

З точки зору активізації участі України в європейському регіональному співробітництві, просування її в напрямку загальноєвропейської інтеграції, об'єктивним є необхідність вивчення позитивного досвіду регіональної політики ЄС, конструктивне його залучення в процес розробки та реалізації державної регіональної політики України.

Регіональна політика Європейського Союзу започаткована у 1957р. з прийняттям Римського договору про утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і значно уточнена і модифікована з прийняттям у 1991р. Маастрихтського договору (Договору про утворення Європейського Союзу).

Основним напрямком регіональної політики ЄС є – сприяння соціально-економічній конвергенції країн і регіонів, тобто, вирівнювання територіальних диспропорцій шляхом підтримки неконкурентоспроможних регіонів. Зокрема, *підтримка структурно слабких регіонів* (згідно уніфікованих критеріїв ЄС – щодо рівня безробіття, динаміки міграційних потоків, показників ВВП на душу населення, питомої ваги сільського господарства і депресивних галузей промисловості у ВВП), може здійснюватись двома шляхами:

– орієнтації на скорочення дисбалансів у рівнях економічного розвитку регіонів на основі принципу соціальної справедливості (наприклад, у Греції);

– зміцнення конкурентноздатності окремих регіонів з метою досягнення найбільш високих макроекономічних показників в цілому по країні (для прикладу – в Іспанії, Ірландії, Португалії).

В той же час, кожна країна-член ЄС має власну регіональну політику, мета якої може не збігатись із загальною метою регіональної політики ЄС.

Основним засобом реалізації регіональної політики ЄС, зокрема, щодо структурної підтримки та підтримки конкурентоспроможності регіонів є структурні фонди ЄС.

**Міжрегіональне співробітництво** – це будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, які належать до різних держав. Це є зв'язки в сфері економічній, політичній, соціальній, економічній, гуманітарній тощо.

#### Форми міжрегіонального співробітництва:

- *“представницькі асоціації”* (наприклад, Асамблея європейських регіонів (включає 300 членів, в т.ч. країни СНД); Конгрес місцевих і регіональних влад Європи), завдання яких *“формулювати європейським інституціям думки своїх членів незалежно від статусу та функцій регіонів у ЄС та в державах-членах”*, забезпечення участі регіонів у прийнятті рішень;

- *“функціональні асоціації”* (наприклад, Асамблея європейських прикордонних регіонів; конференція периферійних приморських регіонів; робоча співдружність придунайських країн (до її складу входить Одеська область), які передбачають прямі стосунки між регіонами різних країн з метою здійснення спільних дій в інтересах населення, що там проживає, і забезпечення сталого розвитку територій.

**Транскордонне співробітництво** – це спільні дії територіальних громад або місцевих влад двох (або декількох) прикордонних держав, спрямовані на вирішення конкретної проблеми транскордонного характеру або співпрацю в окремій галузі (сфері), де вони мають спільні інтереси. (Наприклад, діяльність Асоціації Європейських прикордонних регіонів; Робочої співдружності регіонів Західних, Центральних та Східних Альп; Робочої співдружності Піренеїв та ін.).

Особливостями транскордонного співробітництва є те, що його суб'єктами можуть бути територіальні громади, які можуть співпрацювати на неформальній основі, без взаємних фінансових зобов'язань.

Найбільш ефективною формою транскордонного співробітництва є функціонування Єврорегіонів.

**Єврорегіон** – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем, в інтересах людей, які населяють його територію по обидва боки державного кордону.

Місце транскордонного співробітництва в територіальному розвитку визначається його здатністю до мобілізації та ефективного використання існуючого потенціалу прикордонних територій, а також поєднання потенційних можливостей та ресурсів прикордонних регіонів та територій двох або більше країн, що мають спільний кордон, з метою вирішення спільних завдань просторового розвитку.

## **Тема 5. Складові державної регіональної політики України: завдання та механізми реалізації**

1. Пріоритети та основні складові державної регіональної політики України.
2. Державна регіональна економічна політика.
3. Сутність та основні завдання регіональної соціальної політики.
4. Регіональна екологічна політика: сутність, пріоритети, напрямки реформування.
5. Сутність та напрямки трансформації структурно-інвестиційної політики.
6. Регіональна інноваційна політика.

Політика регіонального розвитку за структурою досить складна, вона охоплює всі сторони соціально-економічного, суспільно-політичного, екологічного, гуманітарного розвитку на рівні регіону. З огляду на це, основними складовими державної регіональної політики є: регіональна економічна політика; регіональна соціальна і культурна політика; структурно-інвестиційна політика регіону; регіональна інноваційна політика; регіональна екологічна політика; регіональна гуманітарна та національна політика; регіональна поселенська (екістична) політика.

**Державна регіональна економічна політика** – це сукупність правових, організаційних та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері економічного розвитку держави та її регіонів відповідно до їх стратегічних та поточних цілей.

*Головною метою державної регіональної економічної політики є розв'язання соціально-економічних проблем регіонів шляхом реалізації державного механізму стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів і депресивних територій, створення умов для подолання істотних відмінностей у рівнях їх соціально-економічного розвитку через децентралізацію, деконцентрацію та розмежування владних повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; узгодження інтересів загальнодержавного і регіонального розвитку; забезпечення фінансової самодостатності регіонів.*

**Регіональна соціальна політика** – це діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових та громадських формувань, спрямована на забезпечення і впорядкування комплексу соціальних відносин, що виникають в регіоні, а також на формування середовища життєдіяльності,

адекватною змінам соціальних потреб населення та всього суспільства. Це – система впливу на забезпечення і гарантування єдиних соціальних стандартів рівня та якості життя населення, належних умов життя, праці, відпочинку, духовного та інтелектуального розвитку населення незалежно від місця його проживання.

Мета регіональної соціальної політики – розв’язання або полегшення соціальних проблем, що їх можуть спричинити економічні, суспільно-політичні, гео економічні обставини; зниження диференціації в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, та рівнях споживання населенням соціальних послуг; максимально можливе, на основі оптимального використання регіональних ресурсів, підвищення рівня та якості життя населення.

Реалізація регіональної соціальної політики формується в розрізі її *основних компонентів*:

- соціального захисту населення (зокрема в сфері прикладання праці та оплати праці);
- соціального забезпечення (як сукупності засобів підтримки соціально вразливих верств населення, таких як державне пенсійне страхування; соціальне обслуговування; спеціальні допомоги і компенсації; соціальні допомоги);
- соціального страхування (як засобу захисту соціальних потреб громадян в разі тимчасової втрати їх працездатності, або тимчасової втрати роботи);
- соціального партнерства (шляхом запровадження договірних засад в сфері праці та оплати праці);
- соціальної роботи. (як засобу соціального забезпечення спеціальних категорій громадян).

**Регіональна екологічна політика** – система заходів, цілей і дій органів державної влади всіх ієрархічних рівнів, органів місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів, раціонального природокористування, задоволення екологічних потреб населення і створення відповідних екологічних умов життєдіяльності громадян.

Розрізняють такі *основні моделі регіональної екологічної політики*:

- модель, яка функціонує за принципом “реагуй і виправляй” і зорієнтована на ліквідацію наслідків екологічних порушень;
- модель, яка здійснюється за принципом “прогнозуй і попереджуй” і спрямована на покращення стану довкілля та попередження його забруднення.

Реалізація регіональної екологічної політики передбачає поєднання засобів державної регіональної екологічної політики із залученням недержавних, громадських установ та організацій.

Основні завдання регіональної екологічної політики:

- врегулювання природо-господарської збалансованості регіонів; застосування програмно-цільового підходу до поліпшення природокористування і охорони навколишнього природного середовища регіонів; забезпечення пріоритетності територіального управління

природокористуванням на відміну від галузевого; ефективне використання та відтворення природних ресурсів; впровадження економічного механізму природокористування; збереження генетичного фонду живої природи, унікальних територій та природних об'єктів; екологічно обґрунтоване розміщення об'єктів господарського комплексу регіону; залучення громадськості, наукових, освітніх закладів до здійснення природоохоронних та еколого спрямованих заходів; здійснення екологічного моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів.

**Регіональна інноваційна (науково-технічна) політика** визначається як складова і невід'ємна частині регіональної політики держави. Від якості науково-технічної політики, як випереджаючої основи регіонального розвитку, у підсумку складається активність економічної і соціальної політики. *Мета регіональної науково-технічної політики* – формування необхідного інноваційного середовища розвитку регіону, через розробку новітніх технологій, формування регіональних науково-технічних програм, організаційно-економічного та інституційного забезпечення переважно інноваційного розвитку економіки регіону.

## **Тема 6. Інституційна база регіонального управління**

1. Система суб'єктів державної регіональної політики на макроекономічному рівні.
2. Система органів управління на регіональному рівні. Фактори і принципи побудови організаційних структур управління розвитком регіону.
3. Громадські інституції в системі суб'єктів управління соціально-економічним розвитком регіону.
4. Моделі та напрями удосконалення територіальної організації влади в Україні.

Інституційна база регіонального управління на є досить складною і динамічною, такою що формується в сучасних умовах під впливом реалізації Концепції державної регіональної політики України та завдань адміністративно-територіальної реформи.

Інституційне забезпечення регіонального розвитку в Україні на макроекономічному рівні включає в себе взаємодію органів державного управління (Кабінет Міністрів України, галузеві та функціональні міністерства, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом) та системи дорадчих органів при Президентові України, Кабміні, Верховній Раді України.

Основними інституційними суб'єктами державного управління регіональним соціально-економічним розвитком є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, які безпосередньо беруть участь у



формуванні державної регіональної політики та організують роботу по її проведенні.

Система функцій щодо розробки і реалізації державної регіональної політики передбачає здійснення спеціальних механізмів та засобів управлінського впливу.

Функціональні механізми регулювання окремих аспектів регіонального розвитку, найважливіших сфер та секторів регіональної економіки здійснюються також системою функціональних та галузевих міністерств. Усі вони мають свої регіональні підрозділи т.з. “подвійного підпорядкування”, що входять до складу місцевих органів виконавчої влади і фінансуються з Державного бюджету. Відповідно до чинного законодавства, ці підрозділи підзвітні і підконтрольні центральним органам виконавчої влади, а з виконання завдань, делегованих їм органами місцевого самоврядування (обласними та районними радами) – цим органам.

Особливістю сучасного стану розвитку регіонів України, і зокрема адміністративно-територіальних областей, є те, що їх функціонування регулюється одночасно кількома управлінськими організаційними структурами при відповідному розподілі функцій і повноважень між ними.

Відповідно основними суб'єктами державної регіональної політики на рівні регіонів є обласні, районні та Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, які в межах своїх функцій та повноважень вступають у певні взаємовідносини з органами місцевого самоврядування відповідного рівня та територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Правовою базою побудови та функціонування органів управління розвитком регіону є Конституція України; Закон України “Про місцеві державні адміністрації”; Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, інші нормативно-інструктивні матеріали, такі як Типові положення про обласну державну адміністрацію, їх управління та відділи; Положення про виконавчі комітети органів місцевого самоврядування тощо.

Система взаємодії органів управління на рівні адміністративно-територіальної області (зокрема місцевих органів виконавчої влади; органів місцевого самоврядування; територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом) щодо забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону визначається діючим законодавством.

Досвід Європейських держав, а в останній час і України, свідчить про багатогранність існування в сучасних умовах розвитку регіонів інститутів з підтримки регіонального та місцевого розвитку.

Зокрема, особливе місце в системі суб'єктів управління регіональним розвитком займають громадські інституції з підтримки місцевого (регіонального) розвитку, які можуть бути різними за організаційною будовою, принципами функціонування та можливостями впливу на регіональний розвиток. До них належать: асоціації муніципалітетів (асоціації міст, асоціації мерів міст, асоціації міського розвитку); регіональні (муніципальні) агенції

розвитку; торговельні та торгово-промислові палати; технополіси та технопарки; бізнес- та інноваційні центри, бізнес-інкубатори; регіональні фінансові компанії; організації з працевлаштування населення; венчурні, благодійні фонди; комунальні фундації; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри тощо.

*Основним функціями громадських інституцій на регіональному рівні є:* сприяння та підтримка регіонального (місцевого) розвитку, забезпечення ефективних взаємовідносин у регіональній системі "влада – територіальна громада – бізнес"; об'єднання регіонального підприємницького; інноваційного, інтелектуального та інформаційного потенціалу для вирішення завдань регіонального розвитку; збереження локальної "економічної ідентичності", самобутності, специфіки розвитку регіону і запобігання його перетворенню на місце "периферійного" масового виробництва в умовах глобалізації та диверсифікації суспільного виробництва.

Визначальне місце серед громадських інституцій впливу на регіональний розвиток займають агенції регіонального розвитку (*АРР*), які виконують функцію своєрідного посередника між намірами місцевих і регіональних територіальних громад, груп підприємців та стратегічними намірами влади цих рівнів щодо соціально-економічного розвитку територій.

Удосконалення територіальної організації влади, трансформація організаційно-функціональних структур регіонального управління в Україні повинна ґрунтуватись на врахуванні та аналізі особливостей основних моделей організації регіонального управління.

Зокрема, у світовій практиці використовуються такі моделі взаємодії загальнодержавного і регіонального управління:

I. Модель представництва – згідно якої органи загальнодержавного управління підпорядковують органи регіонального управління в проведенні державної регіональної політики. (Характерна для Великобританії).

II. Модель взаємодії – за якою органи загальнодержавного управління безпосередньо взаємодіють з усіма регіонами під час вирішення окремих проблем, або з окремими регіонами у вирішенні конкретних проблем, в т.ч. шляхом створення певних адміністративно-економічних умов, що спонукають регіони до більш активної самостійної ролі в розв'язанні власних проблем. (Характерна для США, Японії, Західної Європи).

III. Модель відносної автономії – в якій регіональна проблематика стає предметом рівноправної взаємодії – партнерства – органів управління загальнодержавного та регіонального рівнів і її вирішення координується в межах національної економіки. (Застосовується в Німеччині та Скандинавських країнах).

Для України найбільш доцільним є запровадження моделі взаємодії центру і регіонів.

## **Тема 7. Моделі стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій України**

1. Статус, особливості розвитку та основні типи депресивних територій.
2. Індикатори та критерії для визначення депресивних територій.
3. Механізми державної підтримки розвитку депресивних регіонів.
4. Території зі спеціальним статусом, території пріоритетного розвитку: специфіка функціонування та механізми державного регулювання.

Виділення депресивних регіонів є важливою складовою регіональної політики, в визначенні, реалізації, організаційному в правовому забезпеченні якої першочергово роль відводиться державі. Депресивний регіон – це такий проблемний регіон, який не в змозі самотійно (без допомоги з боку держави) вирішити власні соціально-економічні, екологічні, етнічні та інші суспільно-політичні проблеми.

В Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” визначено, що **депресивна територія (регіон)** – це регіон чи його частина (район, місто обласного значення або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними законодавством, є найнижчими серед територій відповідного типу.

У просторовій організації соціально-економічного розвитку держави депресивні регіони вирізняються масштабністю і особливою кризовістю прояву тієї чи іншої складної проблеми регіонального розвитку.

Згідно Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” в Україні **депресивними регіонами** визнаються:

- регіони, у яких протягом останніх п’яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу;
- промислові райони, у яких протягом останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зайнятості у промисловості, найнижчий обсяг промислового виробництва на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;
- сільські райони, у яких протягом останніх трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст населення, найвищою – частка зайнятих у сільському господарстві, найнижчий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;
- міста обласного значення, у яких протягом останніх п’яти років є найвищими середні показники безробіття, зокрема, довготривалого безробіття та найнижчим рівень середньої заробітної плати.

Концепція державної регіональної політики України та Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” передбачають забезпечення стимулювання розвитку депресивних територій шляхом запровадження особливих механізмів бюджетної, податкової, цінової, грошово-кредитної, інноваційної та інвестиційної політики щодо таких територій, визначення чітких критеріїв та строків виділення з метою стимулювання ефективнішого використання внутрішнього природного, економічного, наукового, трудового

потенціалу таких територій, прискорення соціально-економічного розвитку, подолання депресивності, підтримки соціальної активності та мобільності населення, створення максимально сприятливих економічних, правових та інституційних умов у їх межах для прискорення формування і ефективного функціонування нових суб'єктів господарювання, забезпечення належного соціального захисту населення”.

На регіональному рівні місцеві органи влади розробляють програми подолання депресивного стану своїх територій.

***Заходи державного стимулювання розвитку депресивних територій:***

1. Встановлення спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, що реалізують проекти в пріоритетних сферах економіки, створюють нові робочі місця, відновлюють екологічно безпечні умови життєдіяльності.
2. Спрямування цільових державних інвестицій у розвиток виробничої та соціальної інфраструктури.
3. Підтримка, в т.ч. фінансова, малого бізнесу, створення інфраструктури розвитку підприємництва на засадах партнерства з місцевими органами влади.
4. Цільове фінансування програм перекваліфікації та професійного навчання трудових ресурсів.
5. Надання державної фінансової підтримки розвитку депресивних територій на поворотній основі.
6. Стимулювання та впорядкування трудової міграції.
7. Забезпечення інвестиційної підтримки соціально-економічного розвитку депресивних регіонів в межах наявної регіонально-галузевої спеціалізації.
8. Перехід до адресної системи державної соціальної підтримки населення в депресивних регіонах.
9. Створення додаткових і підтримка економічно доцільних робочих місць. Розвиток само- та тимчасової зайнятості.
10. Стимулювання роботодавців, що створюють нові робочі місця.

З метою організаційного та інституційного забезпечення державної підтримки розвитку депресивних територій пропонується запровадження контрактної системи відносин між центральним урядом та обласними радами (як органами самоврядування регіонального рівня). Контракт передбачає визначення заходів, які мають державний пріоритет і фінансуються з державного бюджету. Органи самоврядування визначають свої зобов'язання щодо участі в цих заходах. Укладання контракту на 4-5 років має забезпечити стабільність відносин між центральною і регіональною владою. Для виконання контракту центральний уряд може делегувати низку власних повноважень на регіональний рівень.

Крім адміністративно-територіальних одиниць, у територіальній структурі України виділені території зі спеціальним статусом, які утворюються для виконання специфічних або тимчасових функцій та завдань, і можуть не укладатися в існуючий адміністративно-територіальний устрій, володіють

особливим правовим статусом, відносно них існує спеціальний порядок створення та механізм управління тощо.

До територій зі спеціальним статусом належать: території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; території природно-заповідного фонду; спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) – такі як: вільні митні зони; порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо; курортні місцевості; гірські населені пункти; історичні місцевості; прикордонні території.

Особливе місце в системі територіального устрою України займають території пріоритетного розвитку.

Територія пріоритетного розвитку – це спеціально визначена частина території держави, межі якої, найчастіше збігаються з межами існуючих адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим інвестиційної діяльності, спрямований на залучення інвестицій та забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

## **Тема 8. Теоретичні основи управління економічним і соціальним розвитком регіону**

1. Правові та економічні засади управління регіональним розвитком.
2. Принципи та пріоритети управління економічним і соціальним розвитком регіону.
3. Регіональне управління та місцеве самоврядування в системі реалізації державної регіональної політики.
4. Система основних функцій управління економічним і соціальним розвитком регіону.

В основі вироблення теоретико-методологічних засад управління регіональним розвитком лежить врахування процесів регіоналізації управління економікою, основи яких закладені прийняттям "Європейської хартії про місцеве самоврядування", і мають на меті – досягнення оптимального поєднання державного управління і місцевого самоврядування, децентралізацію управління і розширення повноважень регіонів.

*Регіоналізація управління економікою* ґрунтується на тому, що "органи місцевого самоврядування в межах, встановлених законом, мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання, яке не виходить з їх компетенції і не внесене до компетенції іншого органу влади" (пункт 4.2 "Європейської хартії про місцеве самоврядування") і полягає в розширенні відповідальності місцевих органів влади і управління у вирішенні завдань життєзабезпечення і розвитку території з урахуванням місцевої специфіки, соціально-економічних особливостей і культурно-історичних традицій.

Здійснення регіоналізації управління економікою в сучасних умовах соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України має на меті: перехід від переважно галузевого до функціонального (територіального) типу регіонального управління; ретельне врахування в рішеннях центральних органів влади інтересів регіонів, яких ці рішення стосуються; досягнення консенсусу між центром і регіонами при формуванні засад регіональної політики держави і внутрішньої політики регіонів; послідовне здійснення усіма суб'єктами регіонального управління завдань та механізмів реалізації державної регіональної політики; неухильне підвищення самостійності регіонів у вирішенні власних проблем; формування справжнього і дієвого місцевого самоврядування.

В основу здійснення процесів регіоналізації управління економікою покладено положення про те, що в кожній державі місцева влада та управління тісно пов'язані з адміністративним устроєм.

Місцеве самоврядування в Україні — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади жителів міст, сіл, селищ чи добровільного об'єднання у територіальну громаду жителів кількох сіл, селища, міста, самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Місцеве самоврядування є інститутом громадського регулювання. В основу самоврядування покладено концепцію субсидіарності і передбачає делегування повноважень знизу вгору: від громадян до органів, найбільш наближених до громадян, а від них і до держави

Місцеві державні адміністрації ( тобто місцеві органи виконавчої влади) є провідниками політики держави на місцях і вживають заходів для її забезпечення у діяльності органів місцевого самоврядування.

Таким чином, існує певна система взаємовідносин, забезпечення функцій і повноважень місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Взаємовідносини місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні будується на відповідній нормативно-правовій основі. Конституція України допускає делегування повноважень місцевих державних адміністрацій виконкомам сільських, селищних і міських рад, а також обласних і районних рад - обласним і районним державним адміністраціям. Законодавство України встановлює межі такого делегування, а також інші форми взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Сфери взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічного розвитку регіону найрізноманітніші - економічні, соціальні, культурні, екологічні,

релігійні тощо. З огляду на це, реалізація завдань державної регіональної політики України та удосконалення системи управління регіоном передбачають розробку відповідних правових засад, принципів розмежування повноважень та функцій місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. Нормативно-правові, адміністративно-юридичні та економічні основи розмежування функцій і повноважень між різними суб'єктами управління регіоном виписані в Конституції України, Законі України "Про місцеві державні адміністрації", Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні", інших нормативно-інструктивних та методичних матеріалах.

Однією з основних причин утруднення запровадження нормативно-правових та організаційно-економічних засад розмежування функцій і повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є наявність так званих компетенційних суперечностей.

Для вирішення компетенційних суперечностей між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку території можуть застосовуватись нормативно-правові інструменти (на основі існуючого законодавства), судові розгляди (аж до Конституційного суду України) та укладання договорів, угод, контрактів щодо спільної діяльності у відповідних галузях регіонального розвитку. Можуть також створюватись спільні відповідні комісії, узгоджувальні наради, проводитись особисті контакти представників місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

### **Функції управління економічним і соціальним розвитком регіону:**

#### 1. Основні функції:

1.1. Економічні - загальна координація та реалізація державної регіональної економічної політики, фінансово-бюджетне регулювання, оподаткування, ціноутворення, грошово-кредитне регулювання, розробка засад структурно-інвестиційної політики.

1.2 Соціальні - охорона здоров'я, житлова політика, гарантування рівня життя населення, соціальний захист, регіональна політика зайнятості і екологічна політика.

1.3. Освітні і культурні - науково-технічна політика, освіта, мистецтво і культура, спорт, молодіжна політика.

1.4. Громадсько-політичні - функціонування політичних інституцій, охорона правопорядку, пожежна охорона, стосунки з релігійними установами, регламентація інформаційного забезпечення.

#### 2. Допоміжні функції:

2.1. Управління персоналом (визначення потреби в кадрах, добір, навчання, використання кадрів; державна служба, управління кадрами, просування кадрів, оплата праці),

2.2. Управління майном ( управління майном, врегулювання процесів реформування державної і комунальної власності).

2.3. Управління фінансами (формування і використання бюджетів різних рівнів).

2.4. Юридично-правові функції (судочинство, документування).

2.5. Моніторинг регіональних процесів.

### 3. Командні функції:

3.1. Прогнозування, програмування і планування (індикативне, стратегічне, бізнес-планування).

3.2. Аналіз (в т.ч. регіональний) та контроль.

3.3. Організація служб та структур.

3.4. Інформаційне забезпечення (статистика).

3.5. Мотивація і стимулювання.

3.6. Зв'язки з громадськістю.

Для виконання цієї системи функцій органи управління економічним і соціальним розвитком регіону володіють повноваженнями: власними (для виконання власних функцій регіону) та делегованими (для виконання зовнішніх функцій).

Окремо виділяють функції в сфері соціально-економічного і культурного розвитку; в плануванні, аналізі, обліку, програмуванні; в галузі бюджету, цін і фінансів; щодо управління комунальною власністю; в галузі житлово-комунального господарства, побутово-торгівельного обслуговування, громадського харчування; в галузі будівництва; в сфері освіти, охорони здоров'я, культури і фізкультури; в сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього середовища; в сфері соціального захисту населення; в галузі зовнішньоекономічної діяльності.

## **Тема 9. Стратегії соціально-економічного розвитку регіону та моделі механізму їх реалізації**

1. Об'єктивна необхідність та нормативно-правове забезпечення стратегій соціально-економічного розвитку регіонів.
2. Теоретико-методологічні та методичні засади розробки стратегії розвитку регіону.
3. Види стратегій регіонального розвитку.
4. Організаційне та інформаційне забезпечення розробки і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону.

В Концепції державної регіональної політики України одним із пріоритетів визначено запровадження стратегічного управління, яке повинно забезпечити визначення стратегічних цілей регіонального розвитку, адекватну їм систему організації управління регіональними соціально-економічними процесами та явищами, а також вибір відповідної моделі механізму реалізації стратегій розвитку регіону.



З огляду на це, розробка та реалізація стратегій соціально-економічного розвитку регіону повинна стати визначальною функцією організаційних структур управління регіоном.

**Регіональна стратегія розвитку** – це система принципів і положень, кількісних та якісних параметрів, орієнтованих на досягнення певних соціально-економічних результатів розвитку регіону у віддаленій перспективі.

За своєю суттю, регіональна стратегія розвитку – є стратегічним планом розвитку регіону (АР Крим, адміністративно-територіальних областей, м. Києва, м. Севастополя), що визначає цілі, завдання, пріоритети та напрями сталого економічного і соціального розвитку на середньостроковий (4-6 років) та довгостроковий (10-15 років) періоди.

У регіональній стратегії розвитку з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки конкурентних переваг, обмежень, загроз і проблем розвитку кожного регіону визначаються першочергові пріоритетні завдання його розвитку, скоординовані дії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямовані на реалізацію визначених завдань, та критеріїв їх розв'язання.

Стратегія розвитку регіону є основою для розробки:

- середньострокових програм економічного і соціального розвитку регіонів, що мають визначити показники видатків державного і місцевих бюджетів, необхідних на наступні бюджетні періоди для стратегічних цілей регіонального розвитку, здійснення яких триває більше одного бюджетного року;
- щорічних програм економічного і соціального розвитку регіонів, що визначають послідовні заходи першочергової реалізації регіональної стратегії розвитку та необхідні для цього витрати, що включаються до проекту бюджету відповідно регіону на наступний рік;
- угод між Кабінетом Міністрів України та обласними радами, Київською, Севастопольською міськими радами щодо регіонального розвитку (для запровадження контрактних засад);
- для визначення депресивних територій та вироблення механізмів їх державної підтримки.

Нормативно-правовою базою для розробки стратегій розвитку регіону є: Конституція України, Закон України “Про місцеві державні адміністрації”, Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”, Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, “Концепція державної регіональної політики України”, інші нормативно-правові акти, а також “Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку”, розроблені Мінекономіки України .

Відповідно до затвердженої процедури, основних методичних засад та організаційно-інформаційного забезпечення розробки стратегії розвитку регіону формується така структура стратегії соціально-економічного розвитку регіону:

1. *Вступ* – містить обґрунтування мети та підстав для розробки стратегії.

2. *Описово-аналітична частина* – містить результати аналізу та оцінки стану розвитку регіону, використання його соціально-економічного потенціалу, політичної ситуації, стану фінансово-бюджетної, інвестиційної та інноваційної діяльності, ділової активності, місця регіону в загальнодержавному поділі праці, рівня та якості життя населення, екологічної ситуації, а також участі у міжрегіональному та транскордонному співробітництві.

3. *Бачення майбутнього* – елемент стратегічного планування, який окреслює різносторонній оптимістичний погляд на розвиток регіону в майбутньому і є основою тих завдань, виконання яких буде обґрунтовано стратегією. Визначення стратегічного бачення громадою розвитку регіону здійснюється шляхом обговорення у ЗМІ, анкетування, публічних виступів представників регіональної влади тощо.

4. *Місія регіону* – виражає мету існування та розвитку регіону в майбутньому. Місія може бути обґрунтована та визначена за умов чіткого уявлення про наявні ресурси регіону у довгостроковому періоді, конкурентоспроможність регіону, соціально-економічну та політичну ситуацію тощо.

5. *Характеристика конкурентних переваг та обмежень перспектив розвитку регіону* – здійснюється на основі аналізу та діагнозу стартових умов регіонального розвитку шляхом здійснення SWOT-аналізу.

6. *Стратегічні цілі (напрями) та поетапні плани дій* – це сукупність стратегічних цілей та поетапних планів дій щодо досягнення всіх стратегічних та оперативних цілей з детальним описом заходів, термінів виконання, відповідальних виконавців, джерел фінансування.

При розробці даного розділу стратегії за результатами SWOT-аналізу здійснюється ідентифікація соціально-економічних проблем та вибір стратегічних напрямів розвитку регіону

7. *Механізм реалізації стратегії.*

8. *Розробники та учасники реалізації стратегії розвитку регіону.*

## **Тема 10. Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку регіону**

1. Сутність та основні завдання прогнозування соціально-економічного розвитку регіону. Система регіональних прогнозів.
2. Організація прогнозування регіонального розвитку.
3. Регіональні програми як основний інструмент реалізації регіональної політики.
4. Методологічні та методичні засади розробки регіональних програм.
5. Механізми реалізації регіональних програм.

Соціально-економічне прогнозування є науковим обґрунтуванням можливих змін або якісного стану економіки в майбутньому, а також альтернативних шляхів і термінів досягнення цього стану. Наявність прогнозу з тієї чи іншої проблеми дає змогу уникнути помилок чи випереджаючих або запізнілих рішень, попередити несприятливі та небажані події.

Соціально-економічний прогноз визначає основні напрями розвитку регіональної економіки і відбиває сукупність складних зовнішніх і внутрішніх зв'язків та залежностей в економічній системі. Його розробка має ґрунтуватися на дотриманні основних принципів, до яких відносять принципи системності, альтернативності, цілеспрямованості, наукової обґрунтованості, інформаційної єдності, багаторівневого описання, адекватності, відкритості, дотримання загальнодержавних інтересів.

До основних функцій соціально-економічного прогнозування відносять:

- науковий аналіз процесів і тенденцій в національній та регіональній економіці;
- дослідження об'єктивних зв'язків явищ в економіці у певний період;
- оцінка об'єкта прогнозування;
- виявлення альтернатив розвитку економіки;
- нагромадження наукового матеріалу для обґрунтування вибору управлінських рішень.

Відповідно до Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” **прогноз соціально-економічного розвитку регіону** розглядається як система кількісних показників та якісних характеристик розвитку соціально-економічної ситуації в регіоні на визначений прогнозний період.

Процес розробки прогнозу ґрунтується на аналізі стану соціально-економічного розвитку регіону за попередній період і науково-обґрунтованих припущеннях щодо змін зовнішньої економічної кон'юнктури та внутрішньої політики регіону на майбутнє.

Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону ґрунтується на розробці системи демографічних, природоресурсних, екологічних, науково-технічних, зовнішньоекономічних, соціальних, екологічних та інших прогнозів. Такі прогнози розробляються на довго- і короткостроковий періоди з урахуванням можливих сценаріїв розвитку внутрішньої ситуації, оцінки зміни показників у разі реалізації того чи іншого сценарію.

Регіональними органами управління розробляється система прогнозів соціально-економічного розвитку регіону, які класифікуються за певними критеріями (об'єктами прогнозування, відношенням до об'єкту прогнозування, наявністю інформації, терміном складання, траєкторією прогнозування тощо).

Процес прогнозування соціально-економічного розвитку регіону передбачає отримання системи необхідної інформації, її обробку та аналіз; визначення цілей і перспектив розвитку регіону; обґрунтування імовірності

реалізації прогнозу. Для цього використовується спеціальний методичний інструментарій.

**Під методами прогнозування соціально-економічного розвитку регіону** розуміють сукупність прийомів, оцінок та способів дослідження соціально-економічних процесів, які дають змогу на основі аналізу минулих (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків в системі або їх змін винести судження про можливий (ймовірний) її розвиток в майбутньому.

В систему методів, що використовуються в прогнозування соціально-економічного розвитку регіону, закладаються певні класифікаційні ознаки. Найбільш розповсюдженою є *ступінь формалізації*, за якою методи прогнозування поділяються на інтуїтивні і формалізовані. Другою класифікаційною ознакою можна назвати *загальний принцип дії методів* прогнозування (тут розрізняють експертні, фактографічні і комбіновані методи); третьою – *спосіб отримання прогнозованої інформації*, за якою методи прогнозування поділяються на статистичні, експертних оцінок, моделювання.

*Експертні методи* прогнозування застосовуються в тих випадках, коли інформаційний масив, який характеризує розвиток об'єкта в минулому, недостатній або ж відсутній. Експертні методи ґрунтуються на використанні оцінки (інтуїції) спеціалістів–експертів щодо перспектив розвитку об'єкта в майбутньому.

За принципом дії експертні методи поділяють на методи індивідуальної експертної оцінки (анкетування, аналітичні і доповідні записки, методи написання сценарію, морфологічний аналіз, інтерв'ю, дискусії) та методи колективної експертної оцінки (до яких належать методи експертних комісій, методи колективної генерації ідей, круглого столу, метод “Дельфі”, евристичне прогнозування, матричні моделі).

*Фактографічні методи* використовуються тоді, коли інформаційна база про минулий розвиток об'єкта є достатньою і в повному обсязі. В якості інформаційної бази використовуються факти, які дійсно мали місце і зафіксовані на будь-якому носії інформації і мають як кількісний так і якісний характер. Фактографічні методи включають статистичні методи; зокрема методи математичної статистики (прогнозованої екстраполяції, середньої ковзної, методи найменших квадратів, адаптивного і експоненціального згладжування; гармонійних ваг, методи аналогії, методи прогнозного моделювання).

Згідно Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” система прогнозних документів соціально-економічного розвитку складається з а) прогнозів соціально-економічного розвитку держави на середньо- та короткостроковий періоди; б) прогнозів соціально-економічного розвитку АР Крим, областей, районів та міст на середньо- та короткостроковий періоди; в) прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньо- та короткостроковий періоди.

Відповідно, укрупнена структура прогнозу соціально-економічного розвитку регіонів на середньо-та короткостроковий періоди складається з таких основних розділів:

1. Припущення щодо зовнішньої економічної ситуації та внутрішньої економічної політики (сценарні варіанти).
2. Аналіз економічного і соціального розвитку регіону за минулий період.
3. Прогнозні показники і пропорції соціально-економічного розвитку регіону.
4. Висновки щодо основних тенденцій розвитку економіки на прогнозний період.
5. Пропозиції щодо визначення напрямків соціально-економічного розвитку регіону на прогнозний період.
6. Умови реалізації прогнозу (ризики реалізації прогнозних показників).

Основними засобами практичної реалізації регіональної політики держави виступають **регіональні програми**. Особливо зростає роль програмування (як основного засобу управління регіональними процесами та основного механізму реалізації регіональної політики) в умовах нестабільного перехідного періоду, коли механізми ринкового саморегулювання не спрацьовують, і паралельно актуалізуються завдання структурної переорієнтації соціально-економічного комплексу регіону.

Програмування, як механізм управління соціально-економічним розвитком регіону, має такі специфічні особливості: воно є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки органи управління не керують суб'єктами ринку, а лише спрямовують їх діяльність; в його основі лежить структурне регулювання, що є системним і комплексним.

**Регіональна програма** – це спеціальний організаційно-економічний інструмент втілення пріоритетів та завдань державної регіональної політики, це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку регіону, окремих галузей, секторів регіональної економіки, конкретних регіональних процесів і явищ, що здійснюються з використанням коштів Державного та місцевих бюджетів, інших фінансових ресурсів та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

#### **Види регіональних програм:**

- державні регіональні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного екологічного розвитку регіонів, які спрямовані на розвиток адміністративно-територіальних одиниць, економічних районів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади на основі залучення коштів державного бюджету (наприклад, Державні програми соціально-економічного розвитку Поділля, Карпатського регіону, Причорномор'я та ін.);

- регіональні програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку регіону, що потребують державної підтримки. До них відносять економічні, соціальні, науково-технічні, екологічні, правоохоронні, гуманітарні та програми іншого цільового спрямування;

- програми структурної перебудови економіки регіону, програми залучення інвестицій, інноваційної діяльності;
- програми розвитку підприємництва та малого бізнесу;
- програми зайнятості, програми розвитку соціальної сфери та соціального захисту населення;
- програми економічного і соціального розвитку вузько профільних місць або спеціалізованих територій (ВЕЗ, ТПП, рекреаційних зон тощо);
- програми охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування.

**Процес розробки та реалізації регіональних програм** проходить у декілька етапів, які можна згрупувати у певні блоки:

- *аналітичний* – в якому за системою показників на основі застосування інструментів регіонального аналізу визначаються стан, тенденції та фактори розвитку об'єкта програмування (регіону в цілому, окремої галузі, сектору, виду діяльності, регіонального процесу, явища тощо);
- *прогнозний* – на основі застосування методів соціально-економічного прогнозування розробляються оптимістичні та песимістичні прогнози можливого стану соціально-економічного розвитку регіону, траєкторії регіонального розвитку, розраховуються прогнози ємності регіональних ринків, прогнози народногосподарської кон'юнктури;
- *цільовий* – за допомогою розробки “дерева цілей” (на основі розрахунку коефіцієнтів відносної важливості) формулюються та ранжуються цілі і завдання реалізації регіональної програми;
- *ресурсний* – визначаються обсяги та джерела фінансування програми, обґрунтовуються потреби в природних, матеріальних, фінансових, трудових, організаційних та інших ресурсах для розробки і реалізації регіональної програми;
- *організаційний* – здійснюється інформаційне, маркетингове та моніторингове забезпечення розробки і виконання програми; визначення виконавців програми, розподіл завдань між ними; проводиться за необхідності підготовка кадрів, залучення елементів ринкової інфраструктури для реалізації програми; визначаються строки та механізм контролю за виконанням програми.

Механізм реалізації регіональних програм передбачає застосування системи нормативно-правових та організаційно-економічних засобів і методів державної підтримки, зокрема: виділення в структурі державного та місцевих бюджетів окремої статті “Фінансування державних регіональних програм”, субсидування та дотування виконавців програм, запровадження податкових пільг та преференцій учасникам регіональних програм, застосування пільгового кредитування під гарантії уряду та органів управління регіоном, активізація спонсорства та меценатства, запровадження системи муніципальних запозичень, реструктуризація заборгованості перед місцевими бюджетами, застосування пільгових режимів ціноутворення, запровадження механізму регіональних (місцевих) замовлень, розширення консалтингової та інформаційно-рекламної підтримки діяльності учасників регіональних програм.

## **Тема 11. Планування регіонального розвитку**

1. Основні функції та завдання планування в системі регіонального управління.
2. Зміст та особливості індикативного планування регіонального розвитку.
3. Методологічні та організаційно-економічні засади розробки програми економічного і соціального розвитку регіону.
4. Стратегічне планування регіонального розвитку.
5. Регіональне бізнес-планування: особливості, основні завдання та методичні засади розробки.

Функція планування є об'єктивно визначеною в умовах трансформаційної системи економіки, коли ринкові механізми саморегулювання є недостатньо ефективними, або не спрацьовують, і паралельно актуалізуються завдання стабілізації, структурної корекції національної економіки, вирішення економічних, соціальних, екологічних проблем держави та її територій.

В системі функцій регіонального управління, в сукупності організаційно-функціональних механізмів управління соціально-економічним розвитком окремих адміністративно-територіальних одиниць планування відіграє особливу роль з огляду на його системність, організаційні, координаційні начала, можливість забезпечувати цілеспрямований, взаємоузгоджений перебіг всіх управлінських процесів у регіоні.

Регіональне планування як організаційно-функціональний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону передбачає застосування таких *форм планування* на рівні регіону: індикативне; стратегічне; регіональне бізнес-планування.

Зокрема індикативне планування соціально-економічного розвитку територій здійснюється у формі розробки та реалізації програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів. Слід зазначити, що програма економічного і соціального розвитку регіону розробляється у формі регіонального зрізу Програми економічного і соціального розвитку держави і дає уяву про орієнтовні кількісні параметри та якісні орієнтири соціально-економічного розвитку регіону, його місце в загальнодержавному поділі праці, про вклад регіону в результати розвитку національної економіки, про очікувані структурні зрушення економіки регіону, про рівень соціального розвитку та соціального захисту населення, а також про можливості використання соціально-економічного потенціалу та конкурентних переваг регіону.

Індикативний план є основою для прийняття відповідних управлінських рішень, які у подальшому реалізуються суб'єктами регіонального управління відповідно до чинного законодавства. Крім того, індикативний план конкретизує напрями, масштаби, темпи та пропорції розвитку регіональної економіки, використання соціально-економічного потенціалу регіону з огляду на головні положення стратегії соціально-економічного розвитку держави, засади Концепції державної регіональної політики України. Індикативний план розвитку регіону повинен узгоджувати пріоритети розвитку регіону із

сучасними та стратегічними цілями розвитку країни з урахуванням світових тенденцій, процесів європейської регіоналізації, ресурсних можливостей, конкурентних переваг, соціальних та етнокультурних традицій України.

Формою здійснення індикативного планування розвитку регіону є розробка та реалізація Програми соціально-економічного розвитку регіону.

**Програма економічного і соціального розвитку регіону** – це організаційно-економічний та інформаційно-аналітичний документ втілення положень економічної політики держави, вміщує систему цільових завдань та заходів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою досягнення поставлених цілей у відповідному прогностно-плановому періоді.

Завдання розробки та реалізації програми соціально-економічного розвитку регіону:

1. Забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку відповідної території.
2. Удосконалення структури господарського комплексу регіону.
3. Досягнення раціонального використання усіх регіональних ресурсів, врахування конкурентних переваг регіону.
4. Забезпечення надійного функціонування соціальної та виробничої інфраструктури регіону.
5. Послідовне зростання рівня та якості життя населення регіону.
6. Забезпечення досягнення екологічної безпеки та раціонального природокористування у регіоні.

У програмах соціально-економічного розвитку регіону реалізується комплексний підхід до розвитку територій на засадах комбінування різних джерел фінансування, а найперше – на основі застосування програмно-цільових та територіальних (функціональних) підходів до здійснення регіонального управління.

Залежно від визначених цілей та фінансових можливостей програми соціально-економічного розвитку регіонів розробляються на коротко- (1-2 роки), середньо (3-5 років) та довготерміновий (понад 5 років) періоди.

При розробці програми економічного та соціального розвитку регіону враховують економічну діяльність всіх суб'єктів господарювання, що розташовані на території регіону, незалежно від форм власності та підпорядкування. До складу цієї комплексної програми повинні входити найважливіші завдання і показники, що визначені у національних, державних, галузевих, регіональних та місцевих (локальних) цільових програмах.

Зміст програми соціально-економічного розвитку регіону визначається розрахунком системи показників, які повинні відповідати цілям та завданням програми, характеризувати стан розвитку економіки регіону, рівень та якість життя населення регіону, слугувати засобом регулювання соціально-економічних відносин, відобразити місце регіону в національній економіці, забезпечувати координацію завдань з урахуванням внутрі- та міжрегіональних зв'язків, мати конкретну спрямованість та об'єктивність.

В програмі соціально-економічного розвитку регіону міститься **система показників**: натуральних, вартісних, абсолютних, відносних,



кількісних, якісних, єдиних та диференційованих, а також група прогнозних, розрахункових та директивних показників, і відповідна група показників пріоритетів, індикаторів та регуляторів.

Програма соціально-економічного розвитку регіону складається з трьох частин:

1. Аналітично-прогнозна частина.
2. Система основних показників.
3. Балансові розрахунки.

При розробці програми соціально-економічного розвитку регіону використовуються напрацьовані світовою практикою *методи індикативного планування*: системного аналізу, балансовий, нормативний, програмно-цільовий, економіко-математичний, а також методи соціально-економічного прогнозування : фактографічні та експертні.

Головні показники проекту програми розраховуються принаймні у двох варіантах (мінімальному та максимальному) залежно від визначених завдань та очікуваних фінансових ресурсів і можливостей їх маневрування.

Засоби реалізації програми економічного і соціального розвитку регіону:

- *Економічні важелі*: дохідна та видаткова частина місцевих бюджетів, обсяги місцевих податків і зборів, регіональні замовлення, створення спеціальних позабюджетних фондів, об'єднання на договірних засадах коштів підприємств та організацій, розташованих на даній території, і їх спрямування на вирішення комплексних регіональних проблем та завдань, залучення інвестицій, стимулювання інноваційної діяльності, розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

- *Адміністративні важелі*: контроль за дотриманням законодавства, запровадження квот, визначення лімітів природокористування, управління державною та комунальною власністю, удосконалення організаційно-функціональних структур управління регіональними процесами на центральному та місцевому рівнях, визначення лімітів розміщення відходів, ліцензування та надання дозволів на зайняття підприємницькою діяльністю, відведення земельних ділянок під будівництво, укладання угод з підприємствами та організаціями про передачу ними у відання органів місцевого самоврядування об'єктів соціальної інфраструктури.

В Концепції Державної регіональної політики України одним із пріоритетів визначено запровадження стратегічного управління, яке повинно забезпечити визначення стратегічних цілей регіонального розвитку, адекватну їм систему організації управління регіональними соціально-економічними процесами і явищами, а також вибір відповідної моделі механізму реалізації стратегії розвитку регіону.

**Стратегічне планування регіонального розвитку** – це управлінський процес створення і підтримки стратегічної відповідності між цілями розвитку регіону (за умови врахування загальнодержавних інтересів) , його потенційними можливостями (тобто, ресурсним та організаційним

забезпеченням) і шансами в сфері регіонального маркетингу (просування регіонального продукту до споживача).

**Стратегія соціально-економічного розвитку регіону** – це система принципів і положень, кількісних та якісних параметрів, орієнтованих на досягнення певних соціально-економічних результатів розвитку регіону у віддаленій перспективі. Стратегія регіонального розвитку визначає цілі, завдання, пріоритети та напрями сталого розвитку регіону на середньостроковий (4-6 років) та довгостроковий (10-15 років) період.

Головне завдання розробки та реалізації стратегії регіонального розвитку – визначення загального напрямку розвитку регіону, концентрація регіональних зусиль та ресурсів на вирішенні найважливіших орієнтирів та завдань регіонального розвитку на основі врахування конкурентних переваг, сильних та слабких сторін розвитку регіону, його потенційних можливостей та загроз розвитку.

В цілому стратегічне планування регіонального розвитку можна визначити як базу, на якій ґрунтується здійснення регіонального бізнес-планування, розробка бізнес-планування конкретних підприємницьких структур, а також економіко-територіальних формувань у регіоні.

**Регіональний бізнес – план** – це своєрідний інформаційний документ, який використовується і регіональними управлінськими структурами, і безпосередніми учасниками підприємництва у регіоні для прийняття адекватних управлінських рішень щодо розміщення і доцільності організації певного виду бізнесу у регіоні, а також координації дій всіх учасників певного виду підприємницької діяльності у регіоні. Регіональний бізнес-план служить ілюстрацією, своєрідним аналітико-інформативним документом для обґрунтування інвестиційної привабливості регіону. Регіональний бізнес-план, як спеціальний інструмент менеджменту, визначає основні фактори і тенденції розвитку регіону, аналізує зовнішнє середовище та внутрішню структуру регіональної системи, формує основні цілі її розвитку та шляхи їх досягнення.

## **Тема 12. Регіональний аналіз в системі регіонального управління**

1. Сутність та місце регіонального аналізу в системі регіонального управління.
2. Основні завдання регіонального аналізу.
3. Теоретико-методологічні та методичні засади регіонального аналізу.
4. Види регіонального аналізу: сфери та особливості застосування.
5. Особливості регіонального аналізу окремих регіональних ринків та сфер регіональної економіки.

Вихідним моментом для здійснення кожного з функціональних механізмів регіонального управління можна вважати проведення регіонального аналізу, адже для того, щоб прийняти правильне, економічно обґрунтоване рішення щодо напрямів регіональної політики, необхідно провести глибокий

аналіз того чи іншого явища (процесу) в регіоні, аби виходячи з даних, що надходять до регіональних органів управління, скласти цілісну картину процесу, виявити властиві йому тенденції та закономірності, запропонувати оптимальний варіант для управління ним.

**Регіональний аналіз** - це сукупність адекватних способів і прийомів для дослідження системи показників функціонування економіки регіону в цілому, а також окремих територіально-господарських формувань, регіональних процесів і явищ. Це є основа економічного обґрунтування управлінських рішень щодо регулювання соціально-економічного розвитку регіону в цілому, щодо розташування, організації, функціонування окремих територіально-господарських формувань у регіоні.

Всю багатогранність завдань регіонального аналізу слід розглядати в розрізі декількох аспектів.

### **Система завдань регіонального аналізу:**

#### 1. Управлінський аспект завдань регіонального аналізу:

- Перевірка обґрунтованості і реальності прийняття управлінських рішень.
- Виявлення причин, які можуть негативно впливати, або навпаки сприяти виконанню завдань.
- Визначення резервів для успішного вирішення управлінських рішень.
- Контроль за виконанням управлінських рішень, а також за наслідками реалізації управлінських рішень.

#### 2. Соціально-економічний аспект завдань регіонального аналізу:

- Визначення соціально-економічного потенціалу регіону.
- Визначення “вузьких місць” і диспропорцій, напрямів і тенденцій регіонального розвитку.
- Виявлення спільних закономірностей розвитку регіонів аналогічних типів.
- Аналіз взаємозв’язку досліджуваного регіону з іншими регіонами за різноманітних умов зовнішнього середовища, за різноманітних завдань державної регіональної політики та внутрішньої політики регіонів.

#### 3. Економіко-географічний аспект завдань регіонального аналізу:

- Виявлення умов і можливостей раціонального розміщення виробництва на території регіону з урахуванням інтересів населення регіону та забезпечення міжрегіональних та міждержавних зв’язків (на основі спеціалізації регіону).
- Узгодження розташування територіально-господарських утворень регіону.

#### 4. Ринкознавчий аспект завдань регіонального аналізу:

- Аналіз стану, тенденцій та ємності регіональних ринків (товарів, послуг, праці, капіталу, природних ресурсів та ін.).
- Аналіз чутливості регіональних (локальних) ринків до змін народногосподарської кон’юнктури.

Регіональний аналіз визначається як сфера наукових знань, що характеризується міждисциплінарними підходами. Зокрема, відзначається зв’язок регіонального аналізу з іншими галузями економічної науки, а саме з:

регіональною статистикою, соціально-економічною географією і розміщенням продуктивних сил, економічним аналізом, економіко-математичним моделюванням і прогнозуванням, менеджментом, регіональним маркетингом, соціологією тощо.

Регіональний аналіз проводиться шляхом розрахунку системи показників, які взаємопов'язані між собою і відображають соціально-економічні процеси та явища для даних умов, місця і часу (натуральних, вартісних, абсолютних, відносних, кількісних (обсягових), якісних, часткових, узагальнюючих тощо) , а також використання системи спеціальних прийомів досліджень, таких як: прийоми порівняння, групування, деталізації, елімінування, індексного, балансового методів, графічних прийомів. економіко-математичних, економіко-статистичних, експертних та ін.).

З огляду на різноманіття об'єктів та завдань регіонального суб'єктами регіонального управління використовується сукупність різних видів регіонального аналізу, зокрема: системного аналізу; факторного аналізу; секторного аналізу; кластерного аналізу; SWOT- аналізу , геоінформаційних систем та технологій та ін.

### Тема 13. Основи регіонального маркетингу

1. Сутність поняття “регіональне ринкознавство”. Методологічні та методичні основи регіонального маркетингу.
2. Принципи, функції та стратегії регіонального маркетингу.
3. Маркетингові дослідження стану, тенденції та ємності регіональних (локальних) ринків.
4. Особливості застосування регіонального маркетингу при вивченні локальних ринків.

Аналогічно маркетингу товарів, який дозволяє продавати товари на ринку, задовольняючи потреби споживача, регіональний маркетинг у широкому розумінні цього поняття полягає у забезпеченні реалізації “*регіонального продукту*” (робіт, товарів і послуг). Під ними розуміють конкретні умови, ресурси, інноваційна здатність, інвестиційний потенціал, середовище виробництва і життєдіяльності, які регіон в особі органів управління пропонує населенню, суб'єктам господарювання, громадським організаціям, інституціям ринкової інфраструктури, що функціонують на даній території.

**Регіональний маркетинг** розглядається як сукупність взаємовідносин між суб'єктами регіонального управління та “споживачами” результатів їх діяльності (об'єктами регіональної політики) з приводу вивчення та використання конкурентних переваг території, вироблення, просування та реалізації “регіонального продукту”.

Завдання регіонального маркетингу в системі спеціальних механізмів регіонального управління:

- вибір пріоритетів економічного і соціального розвитку території і встановлення параметрів оптимальної структури господарського комплексу регіону; виявлення цільових сегментів ринку для розвитку територіальних міжгалузевих комплексів;

- створення механізму економічної зацікавленості у згортанні одних видів виробництва і розширенні інших, більш привабливих і перспективних для території шляхом запровадження спеціальних режимів фінансово-бюджетного, грошового-кредитного та цінового регулювання; укладання договорів (угод) з іншими територіями;

- поширення інформації про конкурентні переваги тієї чи іншої діяльності, про переваги території в цілому; залучення у регіон нових інвестицій та суб'єктів господарювання шляхом розповсюдження інформації про територіальне утворення (регіон, місто, територію пріоритетного розвитку тощо) через рекламу, засоби Паблік рілейшнз, цілеспрямованих візитів керівників, зустрічей потенційних інвесторів тощо;

- підвищення конкурентоспроможності інституційних одиниць територіального утворення; гармонізація інтересів всіх суб'єктів ринку; надання ділової інформації суб'єктам господарювання про бізнес на даній території, про розвиток ділової активності;

- формування привабливого іміджу території, поширення позитивної інформації про неї; формування банку даних про маркетингове середовище території на сонові аналізу різноманітних видів інформації;

- сприяння додатковим надходженням до бюджету, підвищення конкурентоспроможності території і збільшення можливості більш ефективного вирішення регіональних соціально-економічних та екологічних проблем;

- забезпечення добробуту населення території, створення комфортного життєвого середовища;

Регіональний маркетинг передбачає процес вивчення кон'юнктури регіонального ринку, здійснення планування і управління виробництвом, просуванням і реалізацією регіонального продукту..

Оцінка та аналіз ринкової кон'юнктури - необхідна умова комерційної діяльності на всіх рівнях мікро-, мезо-, і макрорівня; це об'єктивна функція управління на всіх ієрархічних рівнях; це важлива умова формування державної політики регулювання ринку за допомогою правових, адміністративних та економічних важелів і методів.

Головна мета вивчення кон'юнктури ринку – визначення характеру і ступеню його збалансованості, перш за все, співвідношення між попитом і пропозицією. Аналіз можливих диспропорцій попиту і пропозиції попереджає про зміни в ринковій ситуації. Оцінка кон'юнктури ринку має інформаційно-попереджувачий характер як для суб'єктів підприємницької (економічної) діяльності, так і для органів державного управління на всіх ієрархічних рівнях.

Для аналізу кон'юнктури регіональних ринків розраховується система показників: обсягу, структури та динаміки пропозиції; обсягу, структури та динаміки попиту; коефіцієнтів еластичності попиту і пропозиції; пропорційності ринку; регіональної та посегментної структури ринку;

варіативності, стійкості та циклічності ринку; стану ділової активності на ринку; масштабів ринку; рівня монополізованості та конкурентності регіонального ринку.

Для характеристики потенціалу регіонального ринку використовуються показники виробничого та споживчого потенціалу ринку.

Потенціал ринку – це прогнозна сукупність виробничих та споживчих сил, що обумовлюють попит і пропозицію.

Результатом реалізації потенціалу регіонального ринку товарів і послуг є: задоволення споживчого попиту; залучення товарної маси та маси послуг у сферу обігу, з наступним їх переходом у сферу споживання. Визначення потенціалу ринку необхідне для сегментування ринку, визначення виробничих та торгово-збутових потужностей, визначення монополізованості регіонального ринку.

Розрізняють сезонність і циклічність розвитку ринку:

Сезонність ринку – постійно повторювані зміни (коливання) основних параметрів ринку у відповідності до сезонів виробництва і споживання, або до кліматичних сезонів (найяскравіше виявляється сезонність рекреаційного попиту).

Циклічність ринку – постійні коротко- чи довготривалі коливання ринку, пов'язані з глибинними соціально-економічними процесами.

Окремим аспектом вивчення регіональних ринків є аналіз еластичності попиту і пропозиції регіональних ринків товарів і послуг

Еластичність попиту і пропозиції - це ступінь реагування на зміну соціально-економічних умов на ринку. Розраховується еластичність попиту і пропозиції за рівнем цін, рівнем грошових доходів (окремо за групами споживачів), при цьому використовуються методи кореляційного і регресійного аналізу, багатофакторного прогнозування, кон'юнктурні маркетингові дослідження тощо.

Проведення маркетингових досліджень регіональних (локальних) ринків ґрунтується на застосуванні спеціального інструментарію маркетингових досліджень, а саме: прогнозування, планування, ситуаційного аналізу, опитування, спостереження, експерименту, моделювання, експертних оцінок, факторного аналізу тощо. Вивчення регіональних (локальних) ринків проводиться за традиційним комплексом маркетингу: товару (послуги, роботи, діяльності) – ціни – збуту (реалізації, форми споживання) – маркетингових комунікацій, що дає можливість максимально врахувати чинники макро-, мезо- та мікросередовища регіонального маркетингу, вплив конкурентів та поведінку споживачів на певних регіональних (локальних) ринках.

## Тема 14. Моніторинг економічного і соціального розвитку регіону

1. Сутність та основні функції моніторингу економічного і соціального розвитку регіону.
2. Методологічні та методичні засади проведення моніторингу регіонального розвитку.
3. Система індикаторів для здійснення моніторингу розвитку регіону.
4. Організаційне та інформаційне забезпечення моніторингу соціально-економічного та екологічного розвитку регіону.

**Моніторинг розвитку регіону** розглядається як складна система збору, збереження, передавання і підготовки інформації для аналізу і прийняття управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку регіону. Це є спеціально організоване цільове неперервне (систематичне) спостереження і короткострокове прогнозування розвитку найважливіших регіональних процесів і явищ з метою їх аналізу, ідентифікації та виявлення кола регульованих факторів у процесах підготовки і прийняття управлінських рішень.

Завданнями органів управління регіоном щодо здійснення моніторингу соціально-економічного розвитку є:

- організація збору, накопичення і обробки даних щодо економічних параметрів, соціальної захищеності, матеріальної забезпеченості, потреб, переваг тощо, стосовно усіх мешканців відповідної території – у широкому розумінні цей напрямок можна визначити як вимірювання соціального замовлення населення, спостереження за ним;
- ведення обліку ресурсів: природних, матеріально-технічних, трудових, фінансових, організаційних, інфраструктурних - цей напрямок можна визначити як спостереження за ресурсами та їх вимірювання;
- організація збору і обробки соціально-економічної інформації про стан розвитку регіону, його галузей, секторів, видів діяльності, а також підприємств, установ та організацій, що перебувають і не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад - цей напрямок можна визначити як спостереження і порівняльний аналіз соціально-економічного стану розвитку регіону та окремих муніципальних утворень;
- розробка і аналіз альтернативних варіантів вирішення завдань регіонального управління, вивчення досвіду розвинутих країн, моделювання та оцінка ефективності концепцій, стратегій та програм соціально-економічного і культурного розвитку територій, цільових програм з інших питань регіонального розвитку із врахуванням діючих обмежень на ресурси - цей напрямок можна визначити як інформаційну базу для удосконалення і оптимізації програмно-планових засад управління регіональними процесами і явищами;
- контроль за виконанням прийнятих управлінських рішень та оцінка впливу їх результатів на ступінь задоволення соціального замовлення - цей напрямок можна визначити як аналіз ефективності управління;

- інформаційна підтримка процесу стратегічного планування в місцевому самоврядуванні, зокрема щодо збору, обробки і передачі корисної інформації потенційним інвесторам, у тому числі іноземним, з метою їх залучення до місцевої економіки ;

- визначення місця регіону в національній економіці, виділення та врахування сильних і слабких сторін, можливостей та загроз розвитку регіону в цілому, а також його окремих галузей, секторів, видів діяльності, конкретних економіко-територіальних формувань.

Ефективна організація моніторингу економічного і соціального розвитку регіону передбачає застосування відповідного наукового методичного та методологічного забезпечення. Відповідно, в даному аспекті система соціально-економічного моніторингу включає такі складові (блоки):

1. Спостереження за станом соціально-економічного розвитку регіону.
2. Оцінка поточного стану.
3. Аналіз визначених тенденцій та факторів розвитку.
4. Прогноз регіонального розвитку.
5. Оцінка прогностичного стану.
6. Оцінка управлінського впливу на регульовані фактори та умови регіонального розвитку.
7. Відображення результатів моніторингу.

Методи проведення моніторингу економічного і соціального розвитку регіону: економетричного моделювання; методи економічних індикаторів та індексів; методи порівняльної регіоналістики; статистичні методи (аналізу динамічних рядів); методи коротко- та середньострокового прогнозування.

Ефективність моніторингу соціально-економічного розвитку регіону, і відповідно, управління регіональним розвитком значною мірою можна підвищити за допомогою організації моніторингу соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці на основі розрахунку і використання індикаторів моніторингу.

Проблема інформаційного забезпечення моніторингу розвитку регіону є першочерговою.

Інформаційне забезпечення - це сукупність відомостей про явища та процеси суспільного життя, які орієнтовані на певних користувачів. Отже, *інформація* - це продукт збирання та обробки даних, що має відповідне аналітичне призначення.

Тому процес формування якісної інформаційної бази потребує чіткої спланованості першого етапу соціально-економічного моніторингу – статистичного спостереження. *Статистичне спостереження* — це спланована, науково організована реєстрація масових даних про будь-які соціально-економічні явища та процеси. Від інших методів збирання даних статистичне спостереження відрізняється характером і масовістю даних та способами їх отримання. Крім безпосередньої реєстрації (вимірювання, підрахунок, оцінювання) широко застосовується вивчення суспільної думки на підставі опитування.



Від якості даних статистичного спостереження залежать результати подальшого дослідження. Тому вони мають відповідати певним вимогам: вірогідності даних, тобто їх відповідність реальному стану; повноти даних як за їх обсягом, так і по суті; своєчасності даних; порівняння даних у часі або у просторі; доступності даних.

В умовах стрімкого розвитку комп'ютерних та інформаційних технологій особливого значення набуває сучасна форма зберігання і зображення статистичної інформації із застосуванням геоінформаційних систем (ГІС). Під ГІС розуміють комп'ютерне реалізоване сховище системи кількісних і якісних знань про територіальні аспекти екологічних, економічних, демографічних та інших процесів у природі та суспільстві. ГІС призначені для забезпечення наглядною географічно розподіленою інформацією всіх користувачів і споживачів, включаючи як відповідальних осіб та органи прийняття рішень, так і широку громадськість. Очевидно, що ГІС повинні мати два типи баз даних: картографічну як основну та інформаційну, котра відображає конкретну предметну область і структурно прив'язана до першої. Цей напрямок візуалізації інформації має найширші перспективи застосування у системах моніторингу соціально-економічного розвитку регіону.

## РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

### *Основна:*

1. Конституція України. – Закони України, т.10.
2. Закон України "Про засади державної регіональної політики" від 05.02.2015 р. № 156-VIII. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>
3. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". // Офіційний вісник України. - 1997. - N 280/97 (21.05.1997).
4. Закон України "Про місцеві державні адміністрації"// Офіційний вісник України. - 2009. - N 18 (21.05.1999). - С. 77.
5. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>
6. Бутко М.П. Регіональне управління : інноваційний підхід : навч. посібн. / М.П. Бутко. – К.: Кондор, 2008.
7. Дудкіна О.П. Регіональне управління : навч. посібник / О. Дудкіна. – Тернопіль: Вид-во "Астон", 2013. - 206 с.
8. Дудкіна О.П. Регіональна соціально-економічна політика та механізми її реалізації : навч. посібник [для слухачів магістратури освітньої галузі "Державне управління" спеціальності "Державна служба"] / О.П. Дудкіна. - Тернопіль: ТНЕУ, 2010. - 128 с.
9. Коваленко М.А. Регіональний менеджмент: навч. пос. / М.А. Коваленко. – К.:Олді-плюс, 2007. -312 с.
10. Круш П.В. Регіональне управління: навч. посібник. / П.В. Круш. – К.: ЦУЛ, 2007. – 248 с.
11. Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Дудкіна О.П., Державне і регіональне управління : Навч. посібник. / За ред А.Ф. Мельник. - Тернопіль: ТНЕУ. - 2014. - 452 с.
12. Мамонова В.В. Методологія управління територіальним розвитком: [монографія]. / В. Мамонова. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ, 2006. - 196 с.
13. Миронова Т.Л., Добровольська О.П. Управління розвитком регіону: навч. пос. / Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська. – К.:ЦНЛ, 2006. – 328 с.
14. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. / С.А. Романюк. - К.: Вид-во УАДУ, 2001.- 112 с.

15. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : навч. посібник. / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000.- 223с.

*Додаткова:*

1. Андресюк Б.П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи / Б.П. Андресюк. - К.: СтилоС, 1997.- 232 с.
2. Білоус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України [моногр.] / О.Г. Білоус. – Львів, 2001. – 300 с.
3. Білоус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток / О.Г.Білоус, Ю.М. Мазейко. – К : МАУП, 2006. – 492 с.
4. Братуха О.Г. Реформування державної регіональної політики України з урахуванням досвіду економіки розвинутих країн / О.Г. Братуха //Регіональна економіка, 2002.- №1.- С.57-65.
5. Варналій З.С. Регіони України : проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [ моногр. ] ; за ред. З.С. Варналія. - К.: Знання України, 2005. - 498 с.
6. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики : учебн. пос. / Ю.Н. Гладкий. - СПб, 1998.
7. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. [моногр. ] / З.В. Герасимчук- Луцьк: Надстир'я, 2001.- 207 с.
8. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації [монографія] / З.В.Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 248 с.
9. Мельник А.Ф. Державне управління : підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю.Васіна ; за ред. А. Ф. Мельник. - К.: Знання, 2009 . - 582 с.
10. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 515 с.
11. Долішній М.І., Мошенець О.С. Ринкові механізми регіонального управління / М.І. Долішній // Регіональна економіка, 2001.- №1.- С.7-18.
12. Желюк Т.Л. Управління довгостроковим розвитком національної економіки: матодологічні та прикладні аспекти [монограф. ]. - Тернопіль: Економічна думка, ТНЕУ, 2010. - 512 с.
13. Жук М.В. Регіональна економіка : Підручник. / М.Жук. - К.: ВЦ "Академія", 2008. - 416 с.
14. Закон України " Про державну службу "// Відомості Верховної Ради України, 1993. - N 52 (від 28.12.1993).- С. 490
15. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України // Відомості Верховної Ради України, 2000. - № 25. (від 23.03.200).
16. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" // Відомості Верховної Ради України, 2005. - № 51. (від 08.09.2005.)
17. Зіллер Ж. Політико-адміністративна система країн ЄС: порівняльний аспект / Ж Зіллер. – К.: Основи, 2006.
18. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У Изард. – М.: Прогресс, 1996.
19. Євдокименко В.К. Постіндустріальні глобальні виклики і нові алгоритми територіального управління / В.К. Євдокименко //Регіональна економіка. - 2002.- №1.- С.22-31.
20. Єпіфанов А.О., Сало І.В. Регіональна економіка : Навч. посібник. / А.О. Єпіфанов. - К.: Наукова думка, 1999.- 340с.

21. Коротич О. Теоретичне підґрунтя державного управління розвитком регіонів / О. Коротич // Ефективність державного управління: Зб.наук.праць ЛРІДУ НАДУ. – Львів, 2005. – Вип. 8. – 402 с.
22. Керецман В.Ю. Регіональний моніторинг, як інформаційно аналітична база державного регулювання розвитку регіонів / Керецман В.Ю. // Статистика України – 2004, №4. - с. 23 - 26.
23. Кузьмін О.Є. Підходи до державного регулювання економіки в умовах глобалізації світових економічних відносин / О. Є Кузьмін //Регіональна економіка, 2001.- №3.- С.20.
24. Кравченко В.І. Фінанси місцевих органів влади України. Основи теорії і практики : навч. пос. / В.І. Кравченко. – К.: НДФІ, 2007.
25. Курс тренінгів для підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : навч. посібник / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, О.П. Дудкіна та ін. - Тернопіль: ПП Скоропад, 2011. - 264 с.
26. Лазор О.Д. Основи місцевого самоврядування: навч. пос. / О.Д.Лазор.– К. : ЦУЛ, 2003. – 432 с.
27. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы Теория и практика государственного регулирования территориального развития : учебн. пос. / В.Н. Лексин. – М.,1999. – 368 с.
28. Масловська Л. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика [монографія] / Л. Масловська. – К.: КНЕУ, 2003. – 365 с.
29. Мельник С.А. Управління регіональною економікою : навч. посібник. / С.А. Мельник – К.: КНЕУ, 2000.-124с.
30. Местное самоуправление. Основы системного подхода : учебн. пос. - СПб., ИСЭП и ИЭУ, 1997.
31. Михасюк І.Р., Мальський М.З. Регіональна економічна політика: навч. посібник. / І.Р. Михасюк, М.З.Мальський. - Львів: Українські технології, 2001.- 207 с.
32. Михасюк І.Р., Янків М.Д. Регіональна економіка. : навч. посібн. / І.Р.Михасюк. -Львів: Українські технології. – 1998. – 240с
33. Мінченко М.В., Чижів Л.П. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів : навч. посібн. / М.В. Мінченко. - Суми: Університетська книга, 2007. – 442с.
34. Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного розвитку регіону [ Мінекономіки України: метод. рекомендації] – К.: 1997.
35. Моделі ендегенного зростання економіки : [монографія] / За ред. д-ра екон. наук. М. І. Скрипниченко. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – 576 с.
36. Муніципальний менеджмент: навч. посібник / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, О.П. Дудкіна ; за ред. А. Ф. Мельник. - К.: Знання, 2006. - 420 с.
37. Національна економіка: навч. посіб. / А.Ф. Мельник, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. - К. : Знання, 2011. - 463 с.
38. Нижник Н.Р. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. / Н.Р. Нижник, С. Д.Дубенко; за заг. ред Н.Р. Нижник. - К.: УАДУ, 2002. - 164 с.
39. Обґрунтування необхідності ініціювання укладення Угоди регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та Тернопільською обласною радою на період до 2013 року. – Тернопіль: Тернопільська обласна державна адміністрація, 2009.
40. Онищук Г.І. Управління стабілізацією і розвитком регіональної економіки / Г. І. Онищук //Регіональна економіка, 2007.- №4.- С.46-59.
41. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) [моногр.]/ В.І. Павлов. – Луцьк: Надстир'я, 2001.- 582 с.
42. Павлов В.І. Методологія формування та механізми реалізації політики соціально економічного розвитку регіону / В.І. Павлов //Регіональна економіка, 2006.- №1.- С.18-20.

43. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України [ моногр.]. / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.
44. Попов М.П., Саханенко С.Є. Територіальна організація влади в Україні / М.П. Попов, С. Є. Саханенко.– Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008 – 208 с.
45. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці [моногр.] / В.А. Поповкін. / АН України. - К.: Наукова думка, 1993. - 219 с.
46. Планування розвитку територій : посібник /Укладач. Ю.Б. Молодожон. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – 44 с.
47. Порядок денний на XXI століття / Конференція ООН, 14.0601992 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/Russian/conferen/agenda> 21.
48. Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій [ Електронний ресурс ] : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.2005 р. № 263. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
49. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [ Електронний ресурс ] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
50. Про затвердження Методики оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів [ Електронний ресурс ] : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 р. № 476. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
51. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського значення в АР Крим і обласного значення для визнання територій депресивними [ Електронний ресурс ] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 860. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
52. Про затвердження порядку розроблення та виконання державних цільових програм [ Електронний ресурс ] : Наказ Мінекономіки України від 31.01.2007 р. № 106. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
53. Про прогноз економічного і соціального розвитку України на 2002-2006 рр. [ Електронний ресурс ] : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2002 р. № 1586. - Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
54. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України (Проект Київського центру Інституту Схід-Захід) /Ред. С.Максименко.- К.: Логос, 2000. – 72 с.
55. Регіон у системі нових економічних наук і правових відносин // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: “Сіверія”, 2009. - 256 с.
56. Регіональна політика та механізми її реалізації [моногр.] / Кол. авторів / За ред. акад. М.І. Долішнього. - К.: Наукова думка, 2003.
57. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми реалізації: Матеріали доп. міжнар. наук.-практ. конф.- У 3-ох частинах. /За ред. Долішнього М.І. – Львів: ІРД НАН України, Тернопіль, ТДЕУ, 1998.
58. Розвиток громад і регіонів: [Проект Київського Ін-ту Схід-Захід ] В. Гудак, Г. Ліневич. К.: Логос, 2006. - 164 с.
59. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. / В.Ф. Савченко. - У 3-ох книгах.- К.: Знання,2005.- 1014 с.
60. Соціально-економічні дослідження в перехідний період [Щорічник наукових праць]/За ред. Долішнього М.І. – вип. VIII.- НАНУ ІРД.- Львів, 2001.- 444 с.
61. Соціально-економічний розвиток регіонів України за січень-серпень 2010 року: Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
62. Сталий розвиток регіонів України [Звіт. Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України] / Наук. керівник М. Згуровський. – К.: НТТУ «КПІ», 2009. – 197 с.

63. Стеценко Т. О. Аналіз регіональної економіки : посібн. / Т.О. Стеценко. – К.:КНЕУ, 2002. – 116 с.
64. Татт Б., Крайник О.П. Регіональний економічний розвиток : навч. посібн. ; за ред. О. П. Крайник / Б. Татт, О.П. Крайник. - Львів: ЛРІДУ УАДУ при Президентові України, 2003. - 280 с.
65. Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [зб.наук. праць]. - К.:МІОУ, Видавничий Дім "ІнЮре", 2002. - 928.
66. Территориальное управление экономикой. [Словарь-справочник]. – М.: Финансы, 2007.
67. Топчієв О.Г., Безверхнюк Т.М. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: Навч.-метод.посібн. / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк. – Одеса, ОРІДУ НАДУ, 2006. – 224 с.
68. Ткачук А., Агранофф Р., Браун Т. Міське самоврядування: Світовий та український досвід. : посібник. / А. Ткачук. – К.: Заповіт, 2001.
69. Управління розвитком міста : навч. пос. / За ред В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 389 с.
70. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України. [монографія] / Ю.М. Харазішвілі. – К.: ТОВ «Поліграф-Консалтинг», 2007. – 324 с.
71. Чижів Л.П., Мінченко М.В. Планування і прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів. / Л.П. Чижів, М.В. Мінченко. – Суми: Університетська думка, 2007. – 442 с.
72. Чмир О., Пила В. Особливі територіально-господарські утворення СЕЗ і ТПР : навч. посібник. / О. Чмир, В. Пила. - Хмельницький, 2000.- 312 с.
73. Чумаченко Н.Г. Экономика региона: теоретические основы, функциональная деятельность. / Н.Г. Чумаченко. – Донецк, 2000. - 67 с.
74. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В.І. Чужиков. - К.: КНЕУ, 2008. - 272 с.
75. Школа І.М., Козменко В.М. Міжнародні економічні відносини : Підручник / за ред І.М. Школи. - вид 2-ге, перероб. і доповн. - Чернівці: Книги-XXI, 2007. - 544 с.